

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช* CREATIVE LEARNING PROCESS OF BUDDHIST ORIENTED OF LIFE IN THE KORAT ETHNIC GROUP

ไพวรรณ ปุริมาตร์*, ชุตินันท์ วงษ์อมรวิทย์, เบญญาภา อัจฉฤกษ์, พระครูปลัดนิเวศ ชินาวโร

Paiwan Purimart*, Chutipon Wongamonwit, Benyapa Atcharoek, PhrakhrupaladNiwet Chinawaro

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา นครราชสีมา ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Ratchasima Campus, Nakhon Ratchasima, Thailand

*Corresponding author E-mail: paiwansweet085@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช ออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช และสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ พระสงฆ์ กลุ่มบุคคลในองค์กรภาครัฐ ผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์โคราช ไทโคราช ไทกูย และไทยวน จำนวน 30 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ วัด ชุมชน และภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการส่งต่อและธำรงรักษาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับศาสนาพุทธ ศาสนาที่เป็นรากฐานสำคัญของสังคมชาวโคราช ผลของการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมนี้ได้นำไปสู่แนวทางพัฒนาท้องถิ่น 2) ออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช พื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช ออกแบบเพื่อส่งเสริมการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนและพระพุทธศาสนา สร้างสรรค์กิจกรรมสอดคล้องกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น เชื่อมโยงวัฒนธรรม ประเพณี หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผ่านการเล่าขานนิทานพื้นบ้านที่สะท้อนคตินิยมและการประยุกต์ใช้ธรรมะในชีวิตประจำวัน 3) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช การสร้างเครือข่ายระหว่างหลายภาคส่วนมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยง ส่งเสริมการเรียนรู้ การรักษามรดกทางวัฒนธรรม โดยการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่เต็มไปด้วยความคิดสร้างสรรค์ หน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่เป็นเสาหลักในการสนับสนุนทรัพยากร ความรู้ และการกำหนดนโยบาย

คำสำคัญ: กระบวนการเรียนรู้, เชิงสร้างสรรค์, วิถีพุทธ, กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

Abstract

The objectives of this research article are 1) Study the learning process of Buddhist cultural ways in the Korat ethnic group area, 2) To design and manage a creative learning space for Buddhist ways in the Korat ethnic group area, 3) To create a cooperation network for the development of the Korat ethnic group area by using qualitative research methods. The key informants include monks, groups of people in government organizations, community leaders, representatives of the Korat ethnic groups, Tai Korat, Tai Kui, and Tai Yuan, totaling 30

* Received 2 October 2025; Revised 30 October 2025; Accepted 30 October 2025

monks/people. Data analysis was done by descriptive analysis. The research results found that 1) The learning process of Buddhist culture in the Korat ethnic group area stems from the participation of ethnic groups, temples, communities, and various networks. This reflects the transmission and maintenance of a way of life tied to Buddhism, a religion that is the foundation of Korat society. The results of preserving and promoting this culture have led to local development guidelines. 2) Design and manage a creative learning space for Buddhist culture in the Korat ethnic group area. This creative learning space for Buddhist culture in the Tai Korat ethnic group community is designed to promote the integration of the traditional way of life of the community and Buddhism. It creates activities that align with local identity, linking culture, traditions, and Buddhist principles through the telling of folktales that reflect moral principles and the application of Dhamma in daily life. 3) Establish a collaborative network for the development of the Korat ethnic group area. Networking among various sectors plays an important role in connecting, promoting learning, and preserving cultural heritage by developing the area into a model learning center full of creativity. Government agencies serve as a key pillar in supporting resources, knowledge, and policymaking.

Keywords: Learning Process, Creative, Buddhist Oriented, Korat Ethnic Group

บทนำ

ปัจจุบันจังหวัดนครราชสีมามีประชากรมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมากเป็นอันดับสองของประเทศรองจากกรุงเทพมหานคร โดยมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ทั้งกลุ่มเจ้าของถิ่นดั้งเดิม เช่น ชาวบน (ญัฮกุร) และกลุ่มไทยโคราช รวมถึงผู้ที่อพยพโยกย้ายเข้ามาภายหลังด้วยสาเหตุต่าง ๆ ทั้งการเมือง การสงคราม และการแสวงหาที่ทำกินใหม่ อาทิ ไทยลาว เขมร มอญ กวย (ส่วย) จีน และแขก (กระทรวงวัฒนธรรม, 2542) การหลั่งไหลของผู้คนจากวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น ไทย ลาว ยวน มอญ และเขมร ส่งผลให้เกิดการผสมผสานกับกลุ่มพื้นถิ่น จนก่อเกิดเอกลักษณ์ใหม่ทางชาติพันธุ์ โดยกลุ่มใหญ่ในจังหวัดมี 2 กลุ่มคือ ไทยโคราช และชาวลาว รวมถึงชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ เช่น มอญ กูย ชาวบน จีน ไทยวน ญวน และแขก (นฤมล ปิยวิทย์, 2550) กลุ่มไทยโคราชถือเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุด ใช้ภาษาใกล้เคียงกับภาคกลางแต่มีสำเนียงและคำศัพท์เฉพาะ มีรากฐานจากการอพยพของคนไทยภาคกลางตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา รวมกับชาวพื้นเมืองเดิมจนสืบทอดวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่มีทั้งภาษาไทยโคราชซึ่งคล้ายภาษาไทยกลางแต่มีลักษณะเหนือ ห้วนสั้น และมีคำไทยลาวปะปน การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม และอาหารการกินคล้ายไทยภาคกลาง ปัจจุบันพบชาวไทยโคราชเกือบทุกอำเภอของจังหวัด รวมถึงบางพื้นที่ของสระบุรี ลพบุรี ชัยภูมิ และบุรีรัมย์ ขณะที่กลุ่มชาวไทยอีสานเป็นกลุ่มใหญ่รองลงมา พบมากในหลายอำเภอ เช่น บัวใหญ่ บัวลาย สีดา ประทาย และปักธงชัย โดยใช้ภาษาอีสานท้องถิ่นและรักษาขนบธรรมเนียมแบบชาวอีสานทั่วไป ทั้งนี้ มีข้อสันนิษฐานว่าภาษาไทโคราชอาจเกิดจากการผสมระหว่างภาษากลางของชาวสยามกับภาษาอีสานที่อพยพเข้ามา อย่างไรก็ตาม ชาวอีสานดั้งเดิมมีถิ่นฐานอยู่ในภูมิภาคมาช้านานและเกี่ยวพันกับอาณาจักรโบราณทางพุทธศาสนา เช่น โคตรบูรณ และศรีจะนาสะ (จรัสศรี โพธิ์กลาง และคณะ, 2560)

นอกจากนี้จากการสำรวจสำมะโนประชากรของจังหวัดนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ. 2446 ในสมัยรัชกาลที่ 5 พบว่า มีชาวมอญอยู่จำนวน 2,249 คน จากจำนวนประชากรของนครราชสีมา 402,668 คน ชาวมอญอพยพเข้ามาอยู่บริเวณเมืองนครราชสีมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2318 ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระราชทานครัวมอญที่อพยพเข้ามาสวามิภักดิ์ มีเจ้าพระยามหาโยธา (พญาเจ่ง) ต้นสกุล "คชเสนี" เป็นหัวหน้า แบ่งให้พระยานครราชสีมานำขึ้นมาอยู่ที่เมืองนครราชสีมา ตั้งครัวมอญที่ลำพระเพลิง เขตอำเภอปักธงชัยที่บ้านพลับพลา อำเภอ

โชคชัย พระยาศรีราชรามัญผู้เป็นหัวหน้าพาญาติพี่น้องมาอยู่ในเมืองเป็นสายกองส่วยทอง ตั้งบ้านเรือนเรียกว่า บ้านมอญ เมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2336 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ คชเสนี) คุณกองมอญมาสมทบร่วมกับกำลังฝ่ายไทย เมื่อเสร็จศึกแล้วพวกมอญเห็นเมืองปักษ์ชยอุดมสมบูรณ์จึงมาตั้งถิ่นฐาน ปัจจุบันชาวมอญในนครราชสีมายังรักษาวินัยธรรมประเพณีมอญไว้ เช่น ภาษา การไหว้ผี การเล่นส่บ้าในเขตบ้านท่าโพธิ์ บ้านสำราญเพลิง ตำบลนกออก อำเภอปักษ์ชย ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำเครื่องปั้นดินเผา ภาษามอญจะใช้พูดในชาวไทยมอญที่อายุเกิน 60 ปีขึ้นไป คนรุ่นหลังจากนี้จะพูดภาษาไทยโคราชทั้งสิ้น (รัตนารุจิรกุล, 2553)

ส่วย หรือ ข้า เป็นชนพื้นเมืองของหัวเมืองเขมรป่าดงและเมืองนครราชสีมา พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ได้อยู่ในพื้นที่นี้ก่อนที่คนไทยจะเข้ามา มีอิทธิพลเหนือดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน เมื่อปี พ.ศ. 2362 เจ้าเมืองนครราชสีมา (ทองอินทร์) ตีข้าได้ แล้วนำมายังเมืองนครราชสีมา ภาษาส่วย เป็นภาษาของชาวส่วยที่อพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดบุรีรัมย์ ที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ ตำบลห้วยแถลง อำเภอห้วยแถลง ปัจจุบันมีเฉพาะผู้ที่อายุเกิน 40 ปีขึ้นไป ที่ยังคงใช้ภาษาส่วยในกลุ่มของตนเอง (สาขาวิชาสังคมศึกษา, 2560) นอกจากนั้นจะใช้ภาษาไทยโคราชเป็นพื้นญักร หรือ เนียะกุล เป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามไหล่เขาหรือเนินเขาเตี้ย ๆ บริเวณด้านในของที่ราบสูงโคราช ชาวบนาอาจสืบเชื้อสายมาจากคนในสมัยทวารวดี อยู่ในบางหมู่บ้านของอำเภอปักษ์ชย อำเภอครบุรี และอำเภอหนองบุญมาก ภาษาชาวบนา เป็นภาษาตระกูลมอญ-เขมร ปัจจุบันชาวบนาพูดภาษาชาวบนาเฉพาะผู้ที่อายุเกิน 60 ปีขึ้นไป นอกจากนั้นใช้ภาษาไทยโคราชไทยวน หรือ ไทยโยนก เป็นเผ่าไทยในภาคเหนือของไทย ได้อพยพเข้ามาอยู่ที่อำเภอสีคิ้วสองทางด้วยกันคือ พวกแรกอพยพจากทางเหนือมาอยู่ที่อำเภอเสาให้ จังหวัดสระบุรี ต่อมาเจ้าเมืองสระบุรีต้องการตั้งกองเลี้ยงโคนมที่เมืองนครจันทัก จึงได้แบ่งครอบครัวชาวไทยวนจากอำเภอเสาให้ไปอยู่ที่อำเภอสีคิ้ว ส่วนอีกพวกหนึ่งอพยพมาจากเวียงจันทน์ ชาวไทยวนยังรักษาประเพณีและวัฒนธรรมแบบโยนกไว้ได้ดีมาก ภาษาไทยวน ใช้พูดในหมู่ไทยวนด้วยกันเองซึ่งมีอยู่ประมาณ 5,000 คน ในเขตอำเภอสีคิ้ว ในท้องที่ตำบลลาดบัวขาว ตำบลสีคิ้ว และตำบลบ้านหัน (กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนงานสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา, 2552)

การอพยพของกลุ่มชนจากหลากหลายวัฒนธรรม ทำให้เกิดการผสมผสานทางชาติพันธุ์กับกลุ่มชาวพื้นถิ่นเดิมซึ่งมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมประกอบด้วย 4 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ไทยลาว ไทยเขมร ไทยโคราช และ ไทยกูย (ส่วย) ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป เช่น ผ้าทอ พื้นบ้าน การละเล่นและแสดงพื้นบ้าน ภาษาพูดในท้องถิ่น อาหาร การแต่งกาย ในพิธีกรรมต่าง ๆ ประเพณีท้องถิ่น ความเชื่อ ค่านิยม มีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการดำรงชีพมาช้านาน ซึ่งปัจจุบันบางอย่างก็เลือนหายไป เนื่องมาจากการรับวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้ามาและการขาดความเอาใจใส่ของคนรุ่นใหม่ในชุมชนที่จะส่งเสริมอนุรักษ์และสืบทอดให้คงอยู่ในสังคมต่อไป ซึ่งพบปัญหาในมิติต่าง ๆ ทั้งความมั่นคง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ท่ามกลางสถานการณ์โลกและ ประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เกิดเป็นความท้าทายในการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะภาวะวิกฤตทางภาษาและวัฒนธรรม แม้จะมีความพยายามอนุรักษ์ไว้ในระดับหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมไทย จึง พยายามที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตในมิติต่าง ๆ และหวังจะผลักดันให้เกิดแนวทางการพัฒนาให้เกิดเป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เพื่อสร้าง ความมั่นคงในมิติต่าง ๆ รวมถึงลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ในอนาคต (สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา, 2561) การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์โคราช พบว่ามีการเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีการดำเนินการวิจัยบางส่วน เช่น การสร้างสรรค์การแสดงชุดชาติพันธุ์ในอุทยานธรณีโคราช และการจัดทำฐานข้อมูลท้องถิ่นจังหวัดนครราชสีมาโดยมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา อย่างไรก็ตาม งานที่มีอยู่ยังขาดแนวทางการพัฒนาเมืองแห่งการเรียนรู้และวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธที่เน้นความยั่งยืน ซึ่งควร

มุ่งเน้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ วิถีวัฒนธรรม การออกแบบ การจัดการพื้นที่ และการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ต้นแบบบนฐานทางวัฒนธรรม โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ จัดการ และใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่ยั่งยืน (สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานจังหวัดนครราชสีมา, 2562)

จากสภาพปัญหาและความสำคัญดังกล่าว จึงสนใจในการทำวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่ที่มีความหมายต่อจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งกำลังเสี่ยงต่อการถูกกลืนหรือเลือนหายไปพร้อมกับความทันสมัย เพื่อฟื้นฟูให้กลับมาเป็นพื้นที่แหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่สะท้อนวิถีพุทธ โดยเน้นการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช ในด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ควบคู่กับการธำรงรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมวิถีพุทธของชุมชน รวมทั้งจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกับเครือข่ายความร่วมมือในพื้นที่และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธของกลุ่มชาติพันธุ์โคราช

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช
2. เพื่อออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช
3. เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ มีวิธีดำเนินการวิจัย ตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษา ออกแบบและสร้างเครือข่ายการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มที่ 1 พระสงฆ์ในพื้นที่ จำนวน 6 รูป กลุ่มที่ 2 กลุ่มบุคคลในองค์กรภาครัฐ สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) กลุ่มงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดนครราชสีมา สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครราชสีมา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และองค์การบริหารส่วนตำบลตูม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 9 คน กลุ่มที่ 3 ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน และสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน จำนวน 9 คน กลุ่มที่ 4 ตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์โคราช ได้แก่ ไทยโคราช ไทภูเขา และไทยวน จำนวน 9 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In- depth Interview) เป็นการพูดคุยโดยมีประเด็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราชซึ่งลักษณะของการสัมภาษณ์เป็นรูปแบบของการให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องราวต่างๆ อย่างมีเป้าหมาย และผู้วิจัยสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมประกอบเนื้อหา โดยประเด็นหรือหัวข้อในการสัมภาษณ์ สามารถดัดแปลงให้มีความยืดหยุ่น ได้ตามความเหมาะสม แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นแบบสัมภาษณ์ปลายเปิดเพื่อสอบถามประเด็น กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เป็นการพูดคุย สนทนาเหมือนกับการพูดคุยสนทนาในชีวิตประจำวัน โดยผู้ถูกสัมภาษณ์แสดงความคิดเห็นให้มากที่สุดและอาศัยประเด็นคำถามบางส่วนที่เกี่ยวข้อง มาเชื่อมโยงกับประเด็นในการสัมภาษณ์ ตัวอย่างคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ได้แก่ “ชุมชนของท่านมีประเพณีหรือกิจกรรมทางพุทธศาสนาใดที่สำคัญในแต่ละปี” “มีภูมิปัญญาหรือพิธีกรรมใดที่สะท้อนแนวคิดเชิงพุทธในชุมชนของท่านบ้าง” “มีการถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คนรุ่นใหม่ในรูปแบบใดบ้าง” เพื่อให้

ได้ข้อมูลระดับลึกจากกลุ่มเป้าหมาย โดยประเด็นหรือข้อหัวในการสัมภาษณ์นั้นสามารถดัดแปลงให้มีความยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมแต่ต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดของการวิจัยซึ่งการสัมภาษณ์ในรูปแบบนี้ทำให้บางครั้งผู้ถูกสัมภาษณ์ยังไม่รู้ตัวด้วยซ้ำว่าการสนทนานั้นเป็นไปตามการสัมภาษณ์ การตรวจสอบและหาคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ โดยนำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านความเห็นชอบจากผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คน เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Content Validity) แล้วนำมาหาค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถาม (Index of Item Objective Congruence, IOC) ทั้งนี้แบบสัมภาษณ์มีค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ระหว่าง 0.60 - 1.00

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการกับบุคคลต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ โดยทำการสัมภาษณ์ และพูดคุยตามประเด็นคำถามที่กำหนดไว้กว้าง ๆ พร้อมทำการจดบันทึกและบันทึกเสียง โดยในการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการนั้นผู้วิจัยได้ทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อแสดงต่อผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่

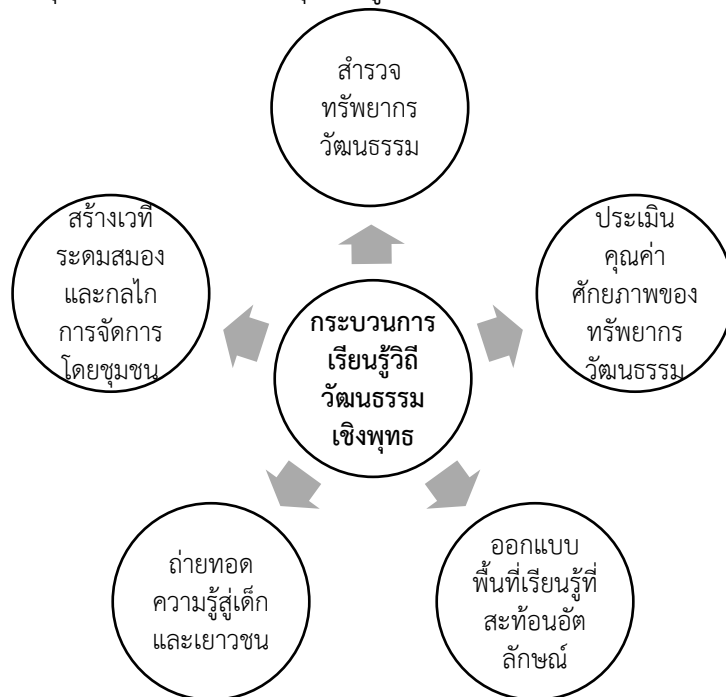
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และนำข้อมูลจากที่ได้จากการสัมภาษณ์มาแยกประเด็นตามแต่ละประเด็น แล้วนำมาเปรียบเทียบความเหมือนหรือความแตกต่างของผู้สัมภาษณ์แต่ละคน ก่อนจะนำข้อมูลนั้นไปวิเคราะห์ และสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ เสร็จแล้วได้นำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

1. กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ วัด ชุมชน และภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการส่งต่อและธำรงรักษาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับศาสนาพุทธ ศาสนาที่เป็นรากฐานสำคัญของสังคมชาวโคราช วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธไม่ได้จำกัดเพียงด้านความเชื่อ แต่ยังผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ผลของการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมนี้ได้นำไปสู่แนวทางใหม่ ๆ ในการพัฒนาท้องถิ่น เช่น การสร้างพื้นที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนผ่านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้วยวิธีการเชิงสร้างสรรค์ ทั้งนี้กิจกรรมที่ดำเนินการมุ่งเน้นการออกแบบพื้นที่เรียนรู้ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์โคราช โดยใช้การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่วัด ชุมชน และองค์กรพันธมิตร การสำรวจสภาพแวดล้อมและทรัพยากรวัฒนธรรมในพื้นที่ เช่น การเดินสำรวจ วาดแผนที่ชุมชนร่วมกับผู้นำท้องถิ่น การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม โดยเน้นความโดดเด่นของอัตลักษณ์และศักยภาพในการพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าทั้งทางกายภาพและนามธรรม การพัฒนาพื้นที่ชุมชนให้เป็นสถานที่ที่สาธารณะสามารถใช้ประโยชน์ เช่น การสร้างแลนด์มาร์กในวัดหรือพื้นที่ท่องเที่ยว การเผยแพร่ข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจและความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชุมชนผ่านสื่อหลากหลายช่องทาง การฟื้นฟูทรัพยากรทางวัฒนธรรมและกำหนดความหมายใหม่เพื่อสร้างพลังในการพัฒนาชุมชน การถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เด็กและเยาวชนผ่านกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ การวางแผนปฏิบัติการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์และข้อตกลงในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม การสร้างกลไกการจัดการผ่านคณะกรรมการชุมชน เพื่อประสานงานและพัฒนาทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด การกำหนดแนวทางการจัดการที่สอดคล้องกับความต้องการและเป้าหมายของชุมชน และการจัดเวทีระดมสมองเพื่อออกแบบพื้นที่การเรียนรู้ที่สร้างสรรค์ และให้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้มีส่วนได้เสีย พื้นที่บ้านพรหมราช ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย ถูกเลือกเป็นพื้นที่ต้นแบบในการพัฒนานี้ ด้วยความพร้อมของทรัพยากรและความร่วมมือจากทุกฝ่าย การพัฒนาพื้นที่นี้

มุ่งเน้นการสะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช ส่งเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนในชุมชน ผ่านการเรียนรู้และการอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในรูปแบบที่สร้างสรรค์และยั่งยืน

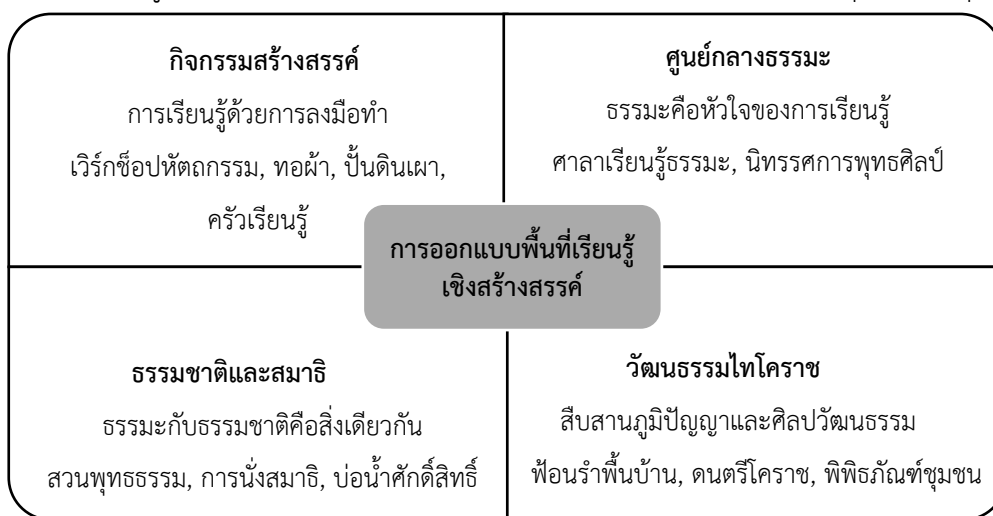
ภาพที่ 1 กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

จากภาพที่ 1 แสดงกระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธของกลุ่มชาติพันธุ์โคราชเริ่มจาก การสำรวจ ทรัพยากรวัฒนธรรม ผ่านการเดินสำรวจและการวาดแผนที่ชุมชนร่วมกับผู้นำท้องถิ่น เพื่อค้นหาคุณค่าของภูมิ ปัญญาและพื้นที่สำคัญทางวัฒนธรรมในชุมชน จากนั้นจึงมีการ ประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากร วัฒนธรรม เพื่อคัดเลือกสิ่งสมควรอนุรักษ์และพัฒนาให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ต่อมาชุมชนร่วมกัน ออกแบบ พื้นที่เรียนรู้ที่สะท้อนอัตลักษณ์ โดยผสมผสานหลักธรรมพุทธกับความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดแหล่งเรียนรู้ที่มี ชีวิตและเข้าถึงได้จริง กระบวนการนี้ยังมุ่งเน้นการ ถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เด็กและเยาวชน ผ่านกิจกรรมเชิง ปฏิบัติการ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจในรากเหง้าวัฒนธรรมของตนเอง สุดท้ายคือการ สร้างเวทีระดมสมองและ กลไกการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนาและดูแลทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

2. ออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช พื้นที่เรียนรู้เชิง สร้างสรรค์วิถีพุทธในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช บ้านพรหมราช ตำบลตูม อำเภอบึงขัง ได้รับการออกแบบ เพื่อส่งเสริมการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนและพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมที่ สอดคล้องกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น อันเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม ประเพณี และหลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดการออกแบบพื้นที่มุ่งเน้นให้วิถีชีวิตของชาวไทโคราชเชื่อมโยงกับหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา ผ่านการเล่าขานนิทานพื้นบ้านที่สะท้อนคตินิยมและการประยุกต์ใช้ธรรมะในชีวิตประจำวัน กิจกรรมการเรียนรู้ได้รับการออกแบบให้เน้นการลงมือทำจริง เช่น การทำสมาธิ การสร้างงานหัตถกรรมอย่าง เครื่องจักสาน และการเรียนรู้ดนตรีพื้นบ้าน ทั้งนี้ยังมีการจัดวางพื้นที่ให้มีความหลากหลาย เพื่อตอบสนองการใช้ งานในด้านต่างๆ เช่น การปฏิบัติธรรม การเรียนรู้ศิลปะ และกิจกรรมสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ การ จัดสรรโครงสร้างพื้นที่พื้นที่นี้ถูกแบ่งออกเป็นสี่โซนหลัก ได้แก่ โซนศูนย์กลางธรรมะ โซนนี้ประกอบด้วยศาลา เรียนรู้ธรรมะซึ่งเป็นศาลาแบบเปิดโล่งที่ตกแต่งด้วยลวดลายพื้นบ้านไทโคราช ศาลานี้ใช้สำหรับการจัดกิจกรรมทาง ศาสนา การสอนธรรมะ และนิทรรศการศิลปะและประวัติศาสตร์พุทธศาสนา โดยแสดงข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและ

วัดพรหมราช โชนวัฒนธรรมไทโคราช ลานกิจกรรมกลางแจ้งในโชนนี้ใช้สำหรับการจัดแสดงดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำแบบดั้งเดิม รวมถึงพิพิธภัณฑสถานชุมชนที่จัดแสดงงานหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้าน โชนธรรมชาติ และสมาธิ สวนพุทธธรรมในโชนนี้เน้นการปลูกต้นไม้พื้นถิ่นเพื่อสร้างพื้นที่สีเขียวที่เขียวชอุ่มและเหมาะสำหรับการนั่งสมาธิ นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนถึงการพึ่งพาธรรมชาติในวิถีชีวิตดั้งเดิม โชนกิจกรรมสร้างสรรค์ โชนนี้มีกิจกรรมเชิงปฏิบัติ เช่น เวิร์กช็อปงานฝีมือ การทอผ้า การปั้นดินเผา และการทำบายศรี รวมถึงครัวเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้ทดลองทำอาหารพื้นเมือง กิจกรรมการเรียนรู้ในพื้นที่นี้ถูกออกแบบให้ครอบคลุมทั้งการปฏิบัติธรรม เช่น การนั่งสมาธิและฟังธรรมในบรรยากาศสวนธรรมชาติ การเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การร้องเพลงโคราชและการฟ้อนรำ และการฝึกทักษะผ่านการลงมือทำ เช่น การเรียนรู้การทอผ้าหรืองานจักสาน การออกแบบพื้นที่การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธนี้ เป็นการเน้นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมุ่งหวังให้พื้นที่นี้เป็นต้นแบบของการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์โคราช

ภาพที่ 2 การออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

จากภาพที่ 2 การออกแบบพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธแบ่งออกเป็น 4 โชนหลักที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับวิถีชีวิตประจำวันของชาวไทโคราช โดยเริ่มจาก โชนศูนย์กลางธรรมะ ซึ่งเป็นหัวใจของการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา ใช้จัดกิจกรรมสอนธรรมะและนิทรรศการพุทธศิลป์เพื่อปลูกฝังคุณธรรมในชุมชน ถัดมาเป็น โชนวัฒนธรรมไทโคราช ที่มุ่งสืบสานภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านการฟ้อนรำ ดนตรี และพิพิธภัณฑสถาน ส่วน โชนธรรมชาติและสมาธิ แสดงถึงความกลมกลืนของธรรมะกับธรรมชาติ ด้วยสวนพุทธธรรมและพื้นที่สำหรับการทำสมาธิ สุดท้ายคือ โชนกิจกรรมสร้างสรรค์ ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือทำจริง เช่น การทอผ้า ปั้นดินเผา และทำอาหารพื้นบ้าน เพื่อเชื่อมโยงการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเข้ากับการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า

3. สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช การสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เปรียบเสมือนการถักทอสายใยแห่งความร่วมมือระหว่างหลายภาคส่วน ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และรักษามรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่มีความสร้างสรรค์ และมีรายละเอียดสำคัญ หน่วยงานภาครัฐเปรียบเสมือนเสาหลักที่สนับสนุนทรัพยากร ความรู้ และการกำหนดนโยบาย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมและการเรียนรู้ในชุมชน ผู้นำในพื้นที่ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้เชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานต่างๆ พวกเขาทำหน้าที่เป็น

ผู้นำทางความคิดและแรงบันดาลใจให้กับชาวบ้าน รวมถึงสนับสนุนให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มปราชญ์ชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช มีบทบาทเป็นหัวใจสำคัญในการถ่ายทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อดั้งเดิมไปยังคนรุ่นใหม่ พร้อมกับร่วมออกแบบกิจกรรมและสร้างพื้นที่การเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและบริบทท้องถิ่นพื้นที่การเรียนรู้ที่ได้รับการออกแบบนั้นถูกพัฒนาขึ้นโดยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการดำเนินการ โดยเน้นให้พื้นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เชิงพุทธ เช่น การจัดกิจกรรมการฟังธรรม ปฏิบัติธรรม และกิจกรรมสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น การร้องเพลงพื้นบ้านหรือการทำงานจักสาน การสร้างเครือข่ายในลักษณะนี้ไม่เพียงแต่ส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์วัฒนธรรมเชิงพุทธเท่านั้น แต่ยังช่วยพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถใช้ทรัพยากรและศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่า พร้อมทั้งเสริมสร้างจิตสำนึกให้คนรุ่นใหม่ เห็นคุณค่าและร่วมกันสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 3 เครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช

จากภาพที่ 3 การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราชเกิดจากการมีส่วนร่วมของภาคีหลายฝ่ายที่ทำงานสอดประสานกันอย่างเป็นระบบ โดย หน่วยงานภาครัฐ ทำหน้าที่สนับสนุนด้านนโยบาย งบประมาณ และองค์ความรู้ทางวิชาการ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมและชุมชน ขณะที่ ผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างภาครัฐกับประชาชน กระตุ้นการมีส่วนร่วมและสร้างความเข้าใจร่วมกัน ด้าน วัดและพระสงฆ์ ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ถ่ายทอดหลักธรรมและจัดกิจกรรมเชิงพุทธเพื่อหล่อหลอมคุณธรรมในชุมชน ส่วน ประชาชนและปราชญ์ชุมชน เป็นผู้รักษาและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมร่วมออกแบบกิจกรรมที่สะท้อนวิถีชีวิตดั้งเดิม ขณะที่ กลุ่มเยาวชนและองค์กรภาคีภายนอก เช่น มหาวิทยาลัย มีบทบาทในการเรียนรู้ นำเสนอแนวคิดใหม่ และสนับสนุนด้านวิจัยและฝึกอบรม เพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์วัฒนธรรมเชิงพุทธ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช พบว่า กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ วัด ชุมชน และภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการส่งต่อและธำรงรักษาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับศาสนาพุทธ ศาสนาที่เป็นรากฐานสำคัญของสังคมชาวโคราช วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธนี้ไม่ได้จำกัดเพียงด้านความเชื่อ แต่ยังผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ผลของการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมนี้ได้นำไปสู่แนวทางใหม่ ๆ ในการพัฒนาท้องถิ่น เช่น การสร้างพื้นที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนผ่านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้วยวิธีการเชิงสร้างสรรค์ ทั้งนี้กิจกรรมที่ดำเนินการมุ่งเน้นการออกแบบพื้นที่เรียนรู้ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์โคราช โดยใช้การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่วัด ชุมชน และองค์กรพันธมิตร การสำรวจสภาพแวดล้อมและทรัพยากรวัฒนธรรมในพื้นที่ เช่น การเดินสำรวจ วาดแผนที่ชุมชนร่วมกับผู้นำท้องถิ่น การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม โดยเน้นความโดดเด่นของอัตลักษณ์และศักยภาพในการพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าทั้งทางกายภาพและนามธรรม การพัฒนาพื้นที่ชุมชนให้เป็นสถานที่ที่สาธารณะสามารถใช้ประโยชน์ เช่น การสร้างแลนด์มาร์กในวัดหรือพื้นที่ท่องเที่ยว การเผยแพร่ข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชุมชนผ่านสื่อหลากหลายช่องทาง การฟื้นฟูทรัพยากรทางวัฒนธรรมและกำหนดความหมายใหม่เพื่อสร้างพลังในการพัฒนาชุมชน การถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เด็กและเยาวชนผ่านกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ การวางแผนปฏิบัติที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์และข้อตกลงในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม การสร้างกลไกการจัดการผ่านคณะกรรมการชุมชน เพื่อประสานงานและพัฒนาทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด การกำหนดแนวทางการจัดการที่สอดคล้องกับความต้องการและเป้าหมายของชุมชน และการจัดเวทีระดมสมองเพื่อออกแบบพื้นที่การเรียนรู้ที่สร้างสรรค์ และให้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้มีส่วนได้เสีย พื้นที่บ้านพรหมราช ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย ถูกเลือกเป็นพื้นที่ต้นแบบในการพัฒนานี้ ด้วยความพร้อมของทรัพยากรและความร่วมมือจากทุกฝ่าย การพัฒนาพื้นที่นี้มุ่งเน้นการสะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์โคราช ส่งเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนในชุมชน ผ่านการเรียนรู้และการอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในรูปแบบที่สร้างสรรค์ และยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัย (เสถียร ฉันทะ, 2558) ได้วิจัยเรื่อง กลุ่มชาติพันธุ์สองฝั่งโขง : กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ขมุ ในแขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว และขมุในจังหวัดเชียงราย ประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ขมุทั้งสองฝั่งโขงมีวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเองในวิถีชีวิตประจำวันทั้งการแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ดนตรี ความเชื่อทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรม และระบบการผลิตส่วนการปรับตัวทางวัฒนธรรมนั้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองจากกระบวนการพัฒนาทั้งภาครัฐและบริษัทข้ามชาติที่เข้ามาส่งผลกระทบต่อชุมชนขมุ ทำให้ชาวขมุมีการปรับตัวทางวัฒนธรรมทั้งในวิถีชีวิต ระบบการผลิตและการสร้างสัมพันธภาพกับอำนาจรัฐโดยการใช้ประเพณีพิธีกรรมเป็นสื่อกลางเพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองให้เป็นที่ยอมรับในสังคม

2. ออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช พื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์โคราช บ้านพรหมราช ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย ได้รับการออกแบบเพื่อส่งเสริมการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนและพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมที่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น อันเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม ประเพณี และหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แนวคิดการออกแบบพื้นที่มุ่งเน้นให้วิถีชีวิตของชาวโคราชเชื่อมโยงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ผ่านการเล่าขานนิทานพื้นบ้านที่สะท้อนคตินิยมและการประยุกต์ใช้ธรรมะในชีวิตประจำวัน กิจกรรมการเรียนรู้ได้รับการออกแบบให้เน้นการลงมือทำจริง เช่น การทำสมาธิ การสร้างงานหัตถกรรมอย่างเครื่องจักสาน และการเรียนรู้ดนตรีพื้นบ้าน ทั้งนี้ยังมีการจัดวางพื้นที่ให้มีความหลากหลาย เพื่อตอบสนองการใช้งานในด้านต่างๆ เช่น การปฏิบัติธรรม การเรียนรู้ศิลปะ และกิจกรรมสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ การ

จัดสรรโครงสร้างพื้นที่พื้นที่นี้ถูกแบ่งออกเป็นสี่โซนหลัก ได้แก่ โซนศูนย์กลางธรรมชาติ โซนนี้ประกอบด้วยศาลาเรียนรู้ธรรมชาติซึ่งเป็นศาลาแบบเปิดโล่งที่ตกแต่งด้วยลวดลายพื้นบ้านไทโคราช ศาลานี้ใช้สำหรับการจัดกิจกรรมทางศาสนา การสอนธรรมะ และนิทรรศการศิลปะและประวัติศาสตร์พุทธศาสนา โดยแสดงข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและวัดพระมหาธาตุ โซนวัฒนธรรมไทโคราช ลานกิจกรรมกลางแจ้งในโซนนี้ใช้สำหรับการจัดแสดงดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำแบบดั้งเดิม รวมถึงพิพิธภัณฑ์ชุมชนยอมน้ำที่จัดแสดงงานหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้าน โซนธรรมชาติและสมาธิ สวนพุทธธรรมในโซนนี้เน้นการปลูกต้นไม้พื้นถิ่นเพื่อสร้างพื้นที่สีเขียวที่เงียบสงบและเหมาะสำหรับการนั่งสมาธิ นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนถึงการพึ่งพาธรรมชาติในวิถีชีวิตดั้งเดิม โซนกิจกรรมสร้างสรรค์ โซนนี้มีกิจกรรมเชิงปฏิบัติ เช่น เวิร์กช็อปงานฝีมือ การทอผ้า การปั้นดินเผา และการทำบายศรี รวมถึงครัวเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้ทดลองทำอาหารพื้นเมือง กิจกรรมการเรียนรู้ในพื้นที่นี้ถูกออกแบบให้ครอบคลุมทั้งการปฏิบัติธรรม เช่น การนั่งสมาธิและฟังธรรมในบรรยากาศสวนธรรมชาติ การเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การร้องเพลงโคราชและการฟ้อนรำ และการฝึกทักษะผ่านการลงมือทำ เช่น การเรียนรู้การทอผ้าหรืองานจักสาน การออกแบบพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธนี้ เป็นการเน้นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมุ่งหวังให้พื้นที่นี้เป็นต้นแบบของการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช สอดคล้องกับงานวิจัยของ (กรด เหล็กสมบูรณ์, 2562) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาการดูแลรักษาสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจีนในประเทศไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ไทจีนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในอาเซียนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน เดิมมีถิ่นฐานพำนักอาศัยอยู่ในเมืองเชียงตุง หัวเมืองใหญ่ทางตะวันออกของที่ราบสูงฉาน ในช่วงระยะหลายร้อยปีที่ผ่านมามีการอพยพ เคลื่อนย้าย และตั้งถิ่นฐานเพื่อพำนักอยู่อาศัยอยู่กระจัดกระจายตามพื้นที่ในเมืองเล็กเมืองน้อย รวมไปถึงพื้นที่ของสิบสองพันนา โดยการตั้งถิ่นฐานปัจจุบันพบว่าอาศัยอยู่ในหลายพื้นที่ทั้งในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และในภาคเหนือของประเทศไทย เช่น จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย ในด้านภูมิปัญญาชาวไทจีนมีภูมิปัญญาด้านการดูแลรักษาสุขภาพที่น่าสนใจและน่าศึกษา เพราะใช้การรักษาแบบท้องถิ่นหรือแบบพื้นบ้าน ในลักษณะของการรักษาแบบองค์รวม โดยมีมุมมองต่อสุขภาพความเจ็บป่วยทางกายและทางจิตใจในลักษณะที่ไม่ได้แยกจากกัน ความเจ็บป่วยที่มีอาการต่างกันหรือเป็นโรคต่างกัน อาจจะมีสาเหตุเดียวกัน และมีวิธีการเยียวยารักษาแบบเดียวกัน โดยวิธีการเยียวยาความเจ็บป่วยอาจจะใช้มากกว่าหนึ่งวิธี การรักษาความเจ็บป่วยของชาวไทจีนจึงต้องอาศัยความรู้ที่หลากหลายและมีความสัมพันธ์กันทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม สภาพการเปลี่ยนแปลงในสังคมโลกปัจจุบันโดยเฉพาะเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ได้มีบทบาทมาช่วยเยียวยารักษาโรคร้ายไข้เจ็บ ส่งผลให้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพดังกล่าว กำลังจะถูกกลืนเลือนและสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย วิถีความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีตที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพและการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ ได้อย่างดี สามารถนำมาพัฒนาคลังข้อมูลดิจิทัลภูมิปัญญาการดูแลรักษาสุขภาพ และเป็นแนวทางในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญาการดูแลรักษาสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจีนในประเทศไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งจะนำมาสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประยุกต์ใช้งานให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

3. สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช การสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เปรียบเสมือนการถักทอสายใยแห่งความร่วมมือระหว่างหลายภาคส่วน ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และรักษามรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่มีความสร้างสรรค์ และมีรายละเอียดสำคัญ หน่วยงานภาครัฐเปรียบเสมือนเสาหลักที่สนับสนุนทรัพยากร ความรู้ และการกำหนดนโยบายเพื่อส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมและการเรียนรู้ในชุมชน ผู้นำในพื้นที่ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการ

หมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้เชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ พวกเขาทำหน้าที่เป็นผู้นำทางความคิดและแรงบันดาลใจให้กับชาวบ้าน รวมถึงสนับสนุนให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มปราชญ์ชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ไทโคราช มีบทบาทเป็นหัวใจสำคัญในการถ่ายทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อดั้งเดิมไปยังคนรุ่นใหม่ พร้อมกับร่วมออกแบบกิจกรรมและสร้างพื้นที่การเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและบริบทท้องถิ่นพื้นที่การเรียนรู้ที่ได้รับการออกแบบนั้นถูกพัฒนาขึ้นโดยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการดำเนินการ โดยเน้นให้พื้นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเชิงพุทธ เช่น การจัดกิจกรรมการฟังธรรม ปฏิบัติธรรม และกิจกรรมสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น การร้องเพลงพื้นบ้านหรือการทำงานจักสาน การสร้างเครือข่ายในลักษณะนี้ไม่เพียงแต่ส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์วัฒนธรรมเชิงพุทธเท่านั้น แต่ยังช่วยพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถใช้ทรัพยากรและศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่า พร้อมทั้งเสริมสร้างจิตสำนึกให้คนรุ่นใหม่เห็นคุณค่าและร่วมกันสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ (วรารักษ์ พูลสวัสดิ์ และคณะ, 2565) ได้ศึกษาเรื่อง การสร้างและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้งในจังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า การสร้างเครือข่ายและแผนเชิงบูรณาการ ซึ่งมีองค์ประกอบ 8 ด้านได้แก่ 1) ภาวะผู้นำ การทำงานของเครือข่ายที่ประสบผลสำเร็จ ต้องอาศัยผู้นำที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ มีวิสัยทัศน์ มองการณ์ไกลเข้าใจศักยภาพของสมาชิก 2) ความร่วมมือระหว่างสมาชิกและกลุ่มเครือข่าย 3) การประสานงานของเครือข่าย 4) การติดต่อสื่อสารระหว่างเครือข่าย 5) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่าย 6) การเชื่อมโยงกิจกรรมแบบบูรณาการ 7) ภูมิปัญญา ส่วนสำคัญในการช่วยพัฒนาเครือข่ายให้สามารถดำเนินการต่อไปได้ และ 8) อัตลักษณ์ ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมของชาวลาวครั้ง

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้ สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เกิดจากการอพยพของผู้คนจากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เข้าสู่พื้นที่โคราช ทำให้เกิดการผสมผสานกับชนพื้นถิ่นดั้งเดิมที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองการผสมผสานนี้ได้สร้างความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่สำคัญต่อสังคมท้องถิ่น การออกแบบและจัดการพื้นที่เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช บ้านพรหมราช ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย ได้รับการออกแบบเพื่อส่งเสริมการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนและพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมที่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น อันเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม ประเพณี และหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์หลักที่ประกอบขึ้นเป็นสังคมโคราช ได้แก่ ไทยลาว ไทยเขมร ไทยโคราช และไทยกวยหรือส่วย แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ผ้าทอพื้นบ้านที่แตกต่างกันไปตามท้องถิ่น การละเล่นพื้นบ้านและการแสดงที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษยังคงพบเห็นได้ในบางชุมชน ภาษาเป็นอีกหนึ่งอัตลักษณ์ที่แสดงถึงความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ อาหารและการแต่งกายก็สะท้อนถึงรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ แสดงถึงความศรัทธา ความเชื่อ และค่านิยมของชุมชน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมดั้งเดิมบางส่วนได้เลือนหายไปตามกาลเวลา สาเหตุสำคัญคือการรับวัฒนธรรมจากภายนอกและความไม่ใส่ใจของคนรุ่นใหม่ ปัญหาที่ตามมาส่งผลต่อความมั่นคงทางภาษาและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์โคราช เปรียบเสมือนการถักทอสายใยแห่งความร่วมมือระหว่างหลายภาคส่วน ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และรักษามรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่มีความสร้างสรรค์ และมีรายละเอียดสำคัญ หน่วยงานภาครัฐเปรียบเสมือนเสาหลักที่สนับสนุนทรัพยากร ความรู้ และการกำหนดนโยบาย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมและการเรียนรู้ในชุมชนนอกจากนี้ยังมีผลกระทบในมิติทาง

การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้คือความท้าทายสำคัญ แม้จะมีความพยายามอนุรักษ์และฟื้นฟูในบางระดับ แต่ก็ยังไม่เพียงพอ จึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้ 1) ควรยกระดับคุณภาพชีวิตและพัฒนาพื้นที่ชาติพันธุ์โคราชให้เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีพุทธต้นแบบ 2) ควรศึกษาประวัติศาสตร์และวิถีชีวิต รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่โคราช เพื่อทำความเข้าใจบริบทชุมชนในเชิงลึก 3) ควรมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ผู้นำทางวัฒนธรรมและศาสนาร่วมออกแบบกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ได้แนวทางที่สอดคล้องกับความเชื่อและความต้องการของชุมชน และ 4) ควรทำวิจัยในเชิงปฏิบัติการการบูรณาการพุทธศาสนากับกิจกรรมสร้างสรรค์ ใช้หลักธรรม เช่น หลักอริยสัจ 4 และ ศีล 5 เป็นกรอบการจัดกิจกรรม เพื่อเชื่อมโยงเนื้อหาเข้ากับชีวิตประจำวันของชุมชนสร้างกิจกรรม เช่น การเล่าเรื่องเชิงศิลปะ (Storytelling) โดยใช้ตำนานท้องถิ่นหรือเรื่องราวในพระไตรปิฎก

เอกสารอ้างอิง

- กรด เหล็กสมบูรณ์. (2562). การศึกษาภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจีนในประเทศไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย.
- กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนงานสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา. (2552). สัมมนาภาษาถิ่นก้ำภาษาไทย. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและ จดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. นครราชสีมา: วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา.
- จรุงศรี โพธิ์กลาง และคณะ. (2560). วัฒนธรรมท้องถิ่นในอุทยานธรณีโคราช. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- นฤมล ปิยวิทย์. (2550). ไทโคราช. ที่ระลึกในโอกาสเกษียณอายุราชการ 30 กันยายน 2550. นครราชสีมา: มิตรภาพการพิมพ์.
- รัตนา รุจิรกุล. (2553). เอกสารประกอบการสอนรายวิชาโคราศศึกษา (Khorat Studies). นครราชสีมา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- วรากรณ์ พูลสวัสดิ์ และคณะ. (2565). การสร้างและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้งในจังหวัดนครปฐม. วารสาร มจร บาลีศึกษายุทธศาสตร์, 8(2), 108-118.
- สาขาวิชาสังคมศึกษา. (2560). เอกสารประกอบการเรียนการสอนรายวิชาสังคมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานจังหวัดนครราชสีมา. (2562). รายงานการพัฒนาเมืองแห่งการเรียนรู้จังหวัดนครราชสีมา. นครราชสีมา: สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานจังหวัดนครราชสีมา.
- สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา. (2561). ของดีโคราช เล่ม 1 สาขามนุษยศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพื่องฟ้าปรีติตั้ง จำกัด.
- เสถียร ฉันทะ. (2558). กลุ่มชาติพันธุ์สองฝั่งโขง : กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ขมุ ในแขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว และขมุในจังหวัดเชียงราย ประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมการวิจัยวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.